

TM	Г. XXXII	Бр. 3	Стр. 625 - 631	Ниш	јул - септембар	2008.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 316.62:159.9

Прегледни чланак

Примљено: 19.01.2007.

Љубиша Златановић
Филозофски факултет
Ниш

СОЦИЈАЛНО-ПСИХОЛОШКИ ПРИСТУП САМСТВУ: ДВЕ ГРАНЕ СОЦИЈАЛНЕ ПСИХОЛОГИЈЕ

Резиме

Рад се фокусира на главне развоје и тенденције у теорији и истраживању самства уједно у психолошкој социјалној психологији и социолошкој социјалној психологији. Наглашено је да су радови Мида, Кулија и раних интеракциониста пружили теоријску основу континуираног истраживачког интересовања за самство и појаве у вези са самством у социолошкој социјалној психологији. С друге стране, у психолошкој социјалној психологији, као и у психолошкој науци уопште, ово интересовање није имало континуитет. У новије време, међутим, самство је постало једна од средишњих истраживачких тема у овој дисциплини психологије. Аутор сугерише да је то последица плодног развоја модерне когнитивне психологије, као и све већег приближавања социјалне психологије и психологије личности.

Кључне речи: психолошка социјална психологија, социолошка социјална психологија, самство, схема самства, идентитет

Увод

Проучаваоцима самства добро је познато да је психолошка литература о самству прилично опсежна у психологији личности и клиничкој психологији. То је разумљиво, с обзиром на то да теоријска разматрања и емпиријска истраживања ове психолошке појаве традиционално највећим делом припадају подручјима управо ових двеју блиских дисциплина психологије.

У новије време, међутим, сведоци смо једног растућег теоријско-истраживачког тренда: интензивног и плодног развоја у социјалној психологији самства. На крајње сажет начин, овај рад настоји (1) да пружи преглед главних тенденција разматрања самства у модерној социјалној психологији и (2) да документује тезу о постојећем оживљавању совијално-психолошког интересовања за самство. При томе, у фокусу пажње јесте дистинкција, која се у нашој социјално-психолошкој литератури обично занемарује, између две гране социјалне психологије: психолошке и социолошке социјалне психологије.

Две гране социјалне психологије

Самство се наметнуло као важан, а како изгледа и неизбежан, савремени појам за *психолошке* и *социолошке* приступе вечном питању разумевања појединца као личног и социјалног бића. Могло би се рећи да то посебно важи за *америчку* социјално-психолошку мисао (наспрам европске), јер се управо у њој врло рано изнедрила и развила подела социјалне психологије на две посебне гране, са два различита нагласка: на *психолошку* и *социолошку* социјалну психологију.

Прва је, јасно, *психолошка* дисциплина (субдисциплина психологије) и подразумева углавном исти предмет разматрања као и у европској социјалној психологији: проучавање начина на које су људске мисли, осећања и понашања под утицајем стварног или замишљеног присуства других људи (Aronson, Wilson, and Akert, 1999) или научно проучавање појединца у социјалном контексту (Hewstone and Stroebe, 2001). С друге стране, особене карактеристике *социолошког* приступа социјалној психологији – приступа за који се каже да негују "социолошки психолози" или "социјални психолози социолошке оријентације" (Weigert, 1986) – јесу нагласак на социјалној структури и социјалном контексту. "Тај приступ је заокупљен психолошким импликацијама социјалних структура – начинима на које форме социјалне организације, у контексту историјски специфичних друштва, институција и социјалних група, утичу на људску свест и мотивацију (Gecas, 1989:97).

Могло би се рећи да је за разлику од психолошке социјалне психологије – која је више *индивидуо*-центрирана и експериментална, мада са тежњом да се прошири и постане (компаративна) социокултурална дисциплина – социолошка социјална психологија у свом нагласку више *социо*-центрирана и опсервационо-интерпретативна. Реч је, дакле, о различитим социјалним психологијама, чија је *коезистенција* (пре него кооперација) историјска чињеница. Али је чињеница и то да *обе* доприносе нашем разумевању људског искуства и понашања у социјалном контексту (Hewstone and Stroebe, 2001).

Самство у социјалној психологији данас

Самство и блиски појмови у вези са самством (у првом реду, идентитет) били су у средишту интересовања *социолошке* социјалне психологије још 30-их година прошлог века – захваљујући првенствено радовима Џорџа Мида, Чарлса Кулија и раних интеракциониста, али се томе, без сумње, могу приложити и рани доприноси Џејмсових разматрања сложености самства и тока људске свести. У Мидовим и Кулијевим радовима самство је суштински *социјалне* природе – усидрено је у језику, комуникацији и социјалној интеракцији. Овај фокус на *социјалном контексту* самства све више се шири у социолошкој социјалној психологији, па је временом укључио социјално-структуралне и историјске утицаје, посебно приликом разматрања самства као темеља идентитета и разматрања самог појма идентитета.

У социолошкој социјалној психологији или, како се каткад означава, "социолошкој психологији" (Weigert, 1986) – дисциплини социјалне психологије која је адекватна *социолошком* промишљању и истраживању – интересовање за самство остало је, више или мање, постојано током више од пола века. С друге стране, занимљиво је да је у *психолошкој* социјалној психологији – која је више заокупљена појединцем и његовим интраиндивидуалним процесима – то интересовање или било спорадично или је расло и сплашњавало, делећи донекле судбину интересовања за самство у самој психолошкој науци. А она је првенствено била одређена негостољубивом доминацијом сувише поједностављујуће бихејвиористичке парадигме науке (Златановић, 1994).

Међутим, током 60-тих, а нарочито од средине 70-их година XX века, занимање за самство и појаве у вези са самством постало је све снажније, што је имало за резултат плодне теоријско-истраживачке развоје. Тако, данас је истраживање самства постало једна од главних области модерне психолошки оријентисане социјалне психологије. Могло би се разложно рећи да је тај развој последица процвата когнитивне психологије, као и приближавања социјалне психологије и психологије личности. Као резултат тога, примећују неки истакнути истраживачи у овој области (нпр., Gecas and Burke, 1995), велики број главних теорија у психолошкој социјалној психологији самства постале су или *теорије о самству* или су модификоване и узеле су у разматрање *процесе* самства и *мотивационе* аспекте самства као што су самоефикасност, самонадгледање, самодоследност, самопоштовање, и сл.

Повећано интересовање за феномене самства у данашњој психолошкој социјалној психологији и мање-више стална усредсређеност на самство у социолошкој социјалној психологији довели су до извесних *приближавања* између те две традиционално одвојене гра-

не социјалне психологије. То је посебно очигледно у разматрањима процеса атрибуције и управљања утиском, као и емоција, самства и идентитета. Међутим, у целини гледано, ове две гране савремене социјалне психологије остају и даље умногоме одвојене и различите по својим оријентацијама у проучавању самства. У најкраћем, социолози ("социолошки психолози") су још увек много више склони да се интересују за динамику самства и друштва, односно за *социјалне контексте* у којима се развијају самства и за социјалне процесе који утичу на самство. С друге стране, психолози (психолошки социјални психолози) углавном више склони да се у бављењу самством фокусирају на *интрапсихичке процесе* и на последице феноменâ самства за понашање појединца (Hewstone and Stroebe, 2001; Gecas, 1989). У вези с овим последњим, неки истакнути новији изузеци од ове генерализације су Баумајстерова *историјска* анализа идентитета, Сампсонов позив на већу осетљивост кад је реч о *култури* и *историји* у проучавању самства и, као што ћемо касније у раду видети, Гергенов *социо-историјски*, односно *социјално-конструкционистички* приступ самству и идентитету.

Према неким истраживачима у овој области (нпр., Gecas and Burke, 1995), социјално-психолошка гледишта о самству могу се широко окарактерисати издвајањем четири главне оријентације. Те опште оријентације или приступи су: (1) *ситуациона*, која наглашава појаву и одржавање самства које се налази у интеракцији и разматра процес *социјалне интеракције* у природно насталим социјалним ситуацијама и начине на које се појединци баве "дефинисањем ситуације", а тиме и конструисањем реалности у којој они живе; (2) *социјално-структурална*, која наглашава *структуралну* концепцију самства и друштва, и усредсређује се на последице интерперсоналних односа заснованих на *улогама* и других структуралних одлика социјалних група; (3) *биографско-историјска*, заокупљена је ширим културалним контекстом у којем самство бива конструисано, фокусирајући се на самство као *културалну* и *историјску* конструкцију; овај приступ самству у социологији који разматра прожимање културе, историје и биографије такође је присутан и у културалној антропологији (нпр., Гирц), као и у неким новијим, *постмодерно* оријентисаним *психолошким* приступима (нпр., Баумајстер, Кенет и Мери Герген, Шотер, Харе); и (4) *интраперсонална* оријентација, која је првенствено посвећена истраживању *процеса* у самству и личности који утичу на социјално понашање појединца.

Прве три теоријско-истраживачке оријентације су, уопштено, *интерперсоналне* и првенствено *социолошке*, а утемељене су на формулацијама Мида, Кулија, Вилијама Џејмса и на радовима раних симболичких интеракциониста. Нагласак на *значењу*, *комуникацији* и *симболичкој* природи самства, на одржавању значења у комуникаци-

ји и социјалној интеракцији, као и на важности значења за појмове самства и идентитета очигледни су у свим овим оријентацијама. У свима је такође присутан методолошки захтев да се узме у разматрање гледиште саме особе, док је за социолошке социјално – психолошке оријентације карактеристично да усвајају неку верзију темељне интеракционистичке идеје о кључној повезаности између самства и друштва: да *самство одражава друштво*.

Једна занимљива варијација *биографско-историјске* оријентације, која се углавном среће у *политичкој социолошкој литератури*, фокусира се на идеологије и њихове последице на самства и идентитете. Тако, на пример, Ворен (Warren, 1990) примећује да идеологије имају широк опсег импликација за самство и идентитет – као што је казивање појединцима ко су они, где им је место у социјалној хијерархији, ко је припадник заједнице а ко није, као и пружање моралног оквира за социјалне односе и индивидуално искуство. Дobar део моћи идеологија потиче управо од ових одлика које подупиру идентитет појединаца који се тих одлика држе и који, тако, постају жртве владајућих идеологија.

У оквиру психолошке социјалне психологије развијене су разне теорије и гледишта о мотивима и "унутрашњем раду" самства, а велики део емпиријског истраживања првенствено је заснован на лабораторијским експериментима. Мада су и овде, као и у социолошкој социјалној психологији, ранији радови много више пажње фокусирали на самство као *производ* социјалних утицаја него на самство као *силу* (Rosenberg, 1981), овај јаз се све више смањује. Тако, самство се у новијим радовима све чешће концептуализује и проучава као сила (снага) која утиче на индивидуално функционисање, социјалну интеракцију и на окружујућу средину (Markus and Wurf, 1987).

Развоји који одражавају овај нагласак на *активном* самству су следећи: (1) повећана пажња за *мотивационе* аспекте самства – као што су, на пример, мотив самопоштовања, мотив самоефикасности или мотиви самодоследности, верификације и склада; (2) све већи нагласак на *одбранама* којима се користи самство да би заштитило, увећало или потврдило неко посебно самопоимање – што се огледа у истраживању самопредстављања (презентације самства), управљања утиском и разних перцептивних и когнитивних искривљавања у социјалним ситуацијама; и (3) повећано истраживачко интересовање за *емоције* и њихову повезаност са понашањем и когницијама које се тичу самства (Gecas and Burke, 1995).

Коначно, нагласићу овде још и то да *интраперсонални* приступ самству, према изложеној подели, припада области *психолошке* социјалне психологије. Кад је реч о овој оријентацији у истраживању самства, проучавања процеса самства играју значајну улогу у *когнитивном* оквиру, који је у протеклих двадесетак година препла-

вио социјалну психологију, па и психологију уопште. Фокус истраживања у овом "интраперсоналном" приступу је на механизмима и процесима у самству који утичу на социјално понашање појединца. Пример је појам *схеме самства* који је развила Хејзел Маркус. Она је самство, односно појам о себи (енг. *селф-цонцепт*), одредила као *скуп схема самства* које организују прошла искуства и користе се за препознавање и тумачење релевантних стимулуса у социјалној средини (Markus, Smith, and Moreland, 1985). Тај појам, дакле, описује самство као *когнитивну* структуру која се састоји од организованих елемената информације о самству а има функцију да у датој ситуацији препозна, протумачи и процесује информацију која је од важности за самство појединца. То је динамичка структура знања у личности која утиче на усвајање и тумачење нових информација о себи и другима. Она је развијена да би се разумело, објаснило или интегрисало понашање појединца у посебним доменима, пружајући појединцу сидро или ослонац ("оквир референце") за доношење судова и процена о другим људима (Markus and Smith, 1981), као и вештину (вичност, енг. *expertise*) у посебним социјалним ситуацијама (Markus, Smith, and Moreland, 1985).

Когнитивни приступ и истраживање самства

Кад је реч о *појму самства*, потребно је приметити да у плодном пољу модерне когнитивне психологије – у којем су развијене алтернативне *метафоре* и *модел* за људске когнитивне процесе и капацитете – ово *пост-бихејвиористичко* бављење самством тежи значајно већој теоријској и истаживачкој *префињености* у прилажењу овој важној психолошкој појави.

Тако, у новије време су понуђени експлицитно когнитивни модели самства у области *социјалног* процесовања информације, дакле као једног посебно важног аспекта људског система процесовања информације. А у тим теоријским оквирима је на плоносан начин спроведен велики број истраживања разних видова утицаја структуре самства на *социјалну когницију* – уопштено говорећи, на начин на који људи мисле о себи и социјалном свету; или, специфичније, на начин на који људи бирају, тумаче, памте и употребљавају *социјалну* информацију приликом доношења судова и одлука.

На различите начине, у овим новијим когнитивистичким гледиштима о самству се разматрају бројна питања као што су следећа: "Каква је улога самства у процесовању социјалне информације?"; "На који начин самство утиче на наше процесовање информације о социјалном свету?"; "Каква је природа схема које чине самство?"; "Која врста когнитивне структуре је самство?"; "Какав је утицај схема самства на формирање утиска?"; "Које су детерминанте селек-

тивног памћења у вези са самством?"; "Каква је улога самства у памћењу, посебно у аутобиографском памћењу?"; "У којим областима људи обично развијају схематско лично зађе о себи?"; "На који начин схеме самства утичу на обраду информација о себи, а како на усвајање и тумачење информација о другима?"; "Да ли можемо да идентификујемо специфичне консеквенце схема самства?"; и тако даље.

Наведена и слична питања чине општи оквир тема теоријских елаборација и истраживачких настојања психолога у овој истакнутој истраживачкој области савремене социјалне психологије, области у којој се плодносно сусрећу и срећно преплићу развоји и утицаји когнитивне психологије и психологије личности (Zlatanović, 2006).

Ljubiša Zlatanović, Niš

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE SELF: TWO BRANCHES OF SOCIAL PSYCHOLOGY

Summary

The article focuses on the main developments and tendencies in theory and research of the self both in psychological social psychology and in sociological social psychology. It is stressed that the writings of Mead, Cooley and the early interactionists have provided the theoretical basis of the continuing research interest in the self and self-related phenomena in sociological social psychology. On the other hand, in psychological social psychology, as well in psychological science in general, this interest has lacked in continuity. In recent years, however, the self has become one of the central research topics in this discipline of psychology. The author suggests that it is a consequence of the fruitful development of modern cognitive psychology, as well as of increased approximation of social psychology and personality psychology.

Key Words: Psychological Social Psychology, Sociological Social Psychology, Self, Self-schema, Identity